

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

10 גיליון
2020 סתיו

עורכים מיכאל גלזומן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
מערכת מייצגת מיה ברזילי, אדריאנה ג'ייקובס, אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד,
ורד קרתי שם-טוב, נעמה רוקם, עוזי שביט
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמוי-קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב

על העטיפה: חן שיש, "אות 10", אקריליק על נייר, 2020

אות הוא כתב עת אקדמי שפיט היוצא אחת לשנה (שנתון) מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית,
אוניברסיטת תל אביב
המאמרים המתפרסמים בכתב העת **אות** עוברים הליך שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ISSN 2707-5680

© 2020 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,
תל אביב 6997801

ot.kipp@gmail.com

הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת.ד. 2104, בני ברק
נדפס בדפוס סדר צלם

העיקרון הפואטי של הסחת הדעת: הקדמה למסה של נעמה צאל

מיכל בן-נפתלי

המסה "כששני בני אדם מדברים, מדברים באמת, אף אחד אחר לא יודע", שנעמה צאל כתבה בשנה האחרונה לחייה, מזקקת את מה שעמד בלב העניין והדאגה שלה הן במסות והן בפרוזה שכתבה: היחס בין מה שהיא מכנה כאן, בעקבות זיגמונט באומן, "מקומות-שאינם-מקומות" בעידן ההפרטה הניאו-ליברלית, מרחבים שבהם המבט והדיבור גם יחד נעשים מכניים, מכווני-מטרה, משוללי-אינטימיות, לבין התנאים המאפשרים מבט ודיבור ראויים לשמם. תחנת רכבת, חדר מיון, טרמינל, כביש או רחוב עירוני, חדר מדרגות – כל המקומות האלה טומנים בחובם פוטנציאל למפגש ומזמנים, לכאורה, רגעים של חיים-ביחד, אלא שעל פי רוב אנשים מתקבצים בתוכם באקראי, עסוקים ככלות הכול בעצמם ואינם יוצרים אלא מראית עין של קהל ושותפות. שוב ושוב נעמה מתארת דמויות פזורות נפש ומוסחות דעת הבוהות במבט חלול באיזו נקודה עמומה, ללא מוקד, ללא זולת. ההתרוששות המנוסחת במסה שלפנינו דרך הציטוט הסוגסטיבי מדבריו של דונלד ויניקוט, "תענוג להסתתר, אך אסון הוא לא להימצא", היא אפוא כפולת פנים: לא זו בלבד שהמקומות הללו מופקעים מערכם הציבורי והפוליטי ולכן כל מי שנמצא בהם מסתתר בבדידות ובצל ההמונים, לסירוגין, אלא שהשיחה הפרטית גם היא מרוקנת מתוכנה המסוים, הסגולי, ואיש אינו יכול למצוא באמת את רעהו. הניתוח המזהיר של הפגישה-לא-פגישה בין עופרה לשרה בטרמינל של שדה התעופה ברומן של רונית מטלון שרה, שרה והקריאה בתיאור של חדר המדרגות בנובלה "שורפים ארונות חשמל" של יהושע קנז מגוללים עדות לדיבור המתעתע הזה, לשיחה החולה, הפסודו-אינטימית, המתגלה כחילופי מטבעות לשון על תשתית נכובה.

נעמה חיה את המקומות-לא-מקומות האלה בתערוכת עשירה של סקרנות, עצב, היקסמות וניסיון עקשני להבינם ולפענחם. בהרהור המסאי הקרוב, הנפרש כאן בסגנונה הדיבורי, שהבשיל בשנותיה האחרונות לקול עשיר וחד-פעמי, היא תוהה על מקומה וייעודה של ספרות בתוך קיום כזה. "תוהה" זו המילה המדויקת, שכן בשום רגע, גם כשהיא מבקרת או מתריסה, היא אינה נוסטלגית. במובן זה, גם כמסאית וגם כסופרת בראשית דרכה, נעמה ייחדה את עצמה ככותבת פוליטית במובן עמוק. גם כשהיא קוראת את יצירותיהם של קנז ומטלון, שראו אור בשנת 2000, וגם כשהיא כותבת את יצירתה-שלה עשור ומעלה אחריהם, היא מנסה לברר את היחס בין הספרות לבין התנאים החומריים והלשוניים שבהם היא נכתבת. עבורה, התנאים האלה אינם נמחקים או מושמים בסוגריים כדי לאפשר ספרות; להפך, ספרות אינה יכולה להתקיים בלעדיהם, ולכן היא מנהלת עמם מעין מאבק שבו הם נוכחים כשחקני-מפתח. במילים אחרות, מאחר שספרות היא המופע המשוכלל ביותר של חיים-ביחד, היא ניזונה גם משפת המונאדות הניאו-ליברלית; היא מתחככת בה, סופגת אותה ומעצבת את עצמה מתוך דין ודברים בלתי פוסק אתה. ספרות כזאת אכן מוכנה לרדת לפעמים לתהומות של אינ-דיבור, של קלישאה, למסור את השום-כלום, רק כדי שתוכל לנסח מ"דרגת האפס" הזאת את האמת שלה.

בעולמה של נעמה יש, כמובן, טיפול חוזר ונשנה בממשי, בכאב, בחולי, אבל היא מבקשת להבחין בהם או לבודד אותם דווקא בתוך יקום שלכאורה אינו מבחין בהם, מתעלם מהם, מפקיר אותם, יקום שמונע שפה משותפת, סבל-משותף, com-passion. זוהי הסתירה היסודית שהיא מנסה לנסח ולהפעיל בכל מיני אופנים. השפה הספרותית מוכתמת בשפה הרווחת. ה"משת"פיות", כפי שכינתה את השפה הרווחת במסה "השפה שנפלה", החותמת את ספרה שימי ראש, היא העיקרון הפורמלי והתוכני של סיפוריה, שאינם מבקשים לזקק את הספרותי, לייחד אותו ולכלוא אותו במקדש אלא לזהם אותו באותה סביבה הומה שבתוכה הוא נולד.¹ הכתיבה נעשית כך לזירת מאבק שבה היא משתפת פעולה עם ההליכה התכליתית הנוהגת אבל נעצרת ומגדילה פרט אחד, דמות אחת. זו גם משימתה של הקריאה, שכן גם הקריאה עלולה לפעמים, בחפזונה, לא לקלוט את שיעורה ואת היקפה של הדרמה המתחוללת בסיפור. כך מנסחת זאת נעמה באחד מסיפוריה, "מעגלים", שבהם המספרת בת השישים ושמונה, פרופסורית בדימוס לספרות, כותבת: "הדבר הזה, שנולד בעבודת סמינר קטנה, יהיה אחד המושגים החשובים ביותר שיהיו רשומים על שמי. זה נולד אז. וזה היה קשור לאבא שלי – הוא חקר איך הסחת דעת מובנית בתודעה כשמשהו נמצא מול העיניים

1. נעמה צאל, שימי ראש, אפיק, רמת גן 2020, עמ' 196-201.

[...] ורואים-לא-רואים אותו. מצאתי את זה אני, בספרות"². הרי הדרמה של הספרות בת זמננו, שהייתה עבור נעמה מניה וביה ריאליסטית ומודרניסטית, מנסה להיות מימטית, מייצגת מציאות, תוך כדי שהיא מתווכת, באמצעות מושגים ועקרונות פורמליים, את אותה מציאות נתפסת.

2. שם, עמ' 34.